

Reconstructie van researchprogramma's als kwalitatieve meta-analyse; het onderzoeksdomein onderwijs en seksongelijkheid

E. van Eck, G. ten Dam, M. Volman

Samenvatting

Dit artikel heeft betrekking op een analyse van het onderzoeksdomein 'Onderwijs en seksongelijkheid' met behulp van de methode van 'reconstructie van researchprogramma's', een meta-analytische methode ten behoeve van wetenschapsonderzoek. We werken de analyse van één van de deelthereinen, onderwijskeuzen en schoolloopbanen, nader uit. Binnen dat onderzoeksthema identificeren we enkele researchprogramma's of aanzetten daartoe. De aanzet tot een researchprogramma in het vroege emancipatie-onderzoek blijkt zich niet verder ontwikkeld te hebben. Binnen de recentere onderzoekslijn die betrekking heeft op keuzen en prestaties in relatie tot exacte vakken, is sprake van een aanzet tot een researchprogramma die wel verdere ontwikkelingsmogelijkheden lijkt te bieden. Daarnaast zien we een programma dat is ingebed binnen het schoolloopbaanonderzoek en dat profiteert van de kracht van dit programma. Op basis van onze analyse geven we ten slotte aan waar mogelijkheden liggen voor verdere ontwikkeling van het onderzoeksdeeltherein 'sekspecifieke onderwijskeuzen en schoolloopbanen'.

Aanleiding en probleemstelling

In Nederland wordt vanaf het midden van de jaren zestig op structurele basis onderwijsonderzoek naar maatschappelijke ongelijkheid verricht. Aan het einde van de jaren zeventig verschenen de eerste publikaties over onderzoek naar seksongelijkheid in het onderwijs. In de trendstudie 'onderwijs en sekse' (Ten Dam, Van Eck & Volman, 1992) waarop dit artikel is gebaseerd, is onderzocht welke ontwikkelingen zich vanaf 1979 op dit terrein hebben voorgedaan en hoe deze te plaatsen zijn in de

wetenschapsinterne en -externe context.

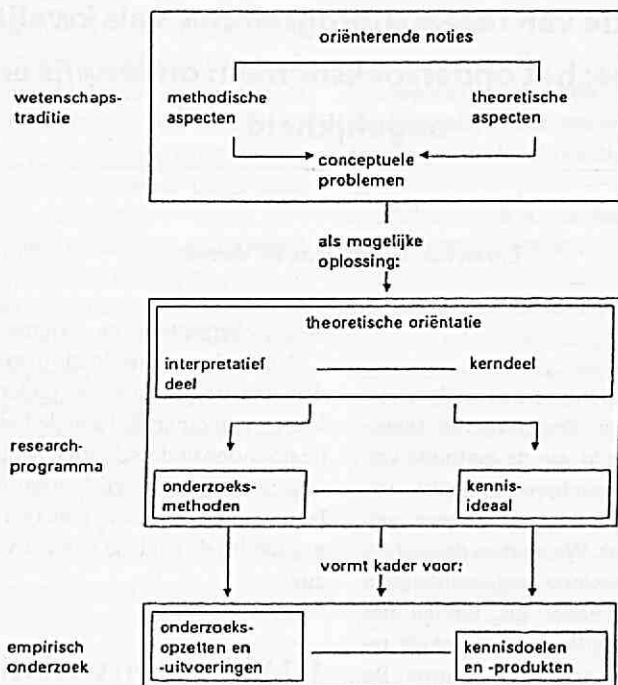
Na een korte introductie over de achtergronden van de gehanteerde onderzoeksmethode laten we in dit artikel aan de hand van één van de door ons onderscheiden deelthereinen (sekspecifieke onderwijskeuzen en schoolloopbanen) zien hoe we concreet te werk zijn gegaan bij de analyse van het verrichte onderzoek.

1 Methode en werkwijze

1.1 De reconstructie van researchprogramma's
Voor het beschrijven en analyseren van de onderzoeksliteratuur in het domein 'onderwijs en sekse' is in de trendstudie gebruik gemaakt van de drie-lagen-methodologie en de daarop gebaseerde methode van reconstructie van researchprogramma's, een meta-analytische methode ten behoeve van wetenschapsonderzoek (Hetebrij, 1983; Hetebrij & Nijssen, 1986). Hetebrij ontleende het idee van researchprogramma's aan Lakatos (1970) en verwerkte er de ideeën van De Groot (1961) en Laudan (1977) in.

De drie-lagen-methodologie onderscheidt aan wetenschapsbeoefening drie niveaus (lagen): *empirisch onderzoek*, *researchprogramma's* en *wetenschapstradities*. Onder empirisch onderzoek wordt het projectgewijs verzamelen en ordenen van gegevens, en het toetsen van theorieën verstaan. Op het niveau van wetenschapstradities gaat het om theoretisch en wijsgerig onderzoek, dat zich richt op conceptualiseringskwesties. De laag van de researchprogramma's verbindt de lagen van het empirisch en het theoretisch/wijsgerig onderzoek.

Voorwaarde voor een optimale ontwikkeling van een wetenschapsgebied is dat de drie lagen aanwezig zijn. Binnen de sociale wetenschappen worden theoretische en empirische

Bron: Hetebrij, 1983, p. 147.

Figuur 1. Schematisch overzicht van de drie-lagen-methodologie

onderzoeksactiviteiten echter vaak onafhankelijk van elkaar uitgevoerd. Er komen geen researchprogramma's tot ontwikkeling. Enerzijds blijft kennisgroei beperkt doordat op basis van uitsluitend empirisch onderzoek slechts een min of meer losse verzameling van gegevens en theoretische noties ontstaat, die niet goed samengevoegd of vergeleken kunnen worden. Anderzijds blijft men, door uitsluitend door middel van theoretisch/wijsgerig onderzoek naar kennisgroei te streven, gemakkelijk op begripsmatig niveau steken. Binnen researchprogramma's daarentegen, kunnen theorieën elkaar opvolgen die een toenemende specificiteit bezitten. Er wordt een steeds breder terrein bestreken en de onderbouwing van de gehanteerde theorieën met empirisch materiaal neemt toe.

Een researchprogramma bestaat uit verschillende elementen. De kern wordt gevormd door de zogenaamde *theoretische oriëntatie*. Dit zijn bepaalde vooronderstellingen die in het programma niet ter discussie staan en die dienen als heuristiek bij het ontwikkelen van theorieën. Een theoretische oriëntatie bevat een kerndeel (vermoedens over fundamentele

eigenschappen van het onderzoeksdomein) en een interpretatief deel, ofwel uitspraken over de *empirische basis* (vermoedens over het proces van wisselwerking tussen onderzoeker en onderzoeksdomein, ofwel over de onderzoekbaarheid van het domein). Binnen een researchprogramma worden de gehanteerde veronderstellingen uitgewerkt tot een *kennis-ideaal* en *onderzoeksmethoden*. Het kennis-ideaal betreft de voorwaarden waaraan theorieën moeten voldoen, willen ze waar kunnen zijn gegeven de visie op het onderzoeksdomein, zoals die is vastgelegd in de theoretische oriëntatie. Een voorbeeld: in het behaviourisme schrijft het kennisideaal voor dat theorieën over gedrag moeten worden ontwikkeld en getoetst die zijn geformuleerd in termen van stimulus-responsrelaties.

De drie-lagen-methodologie is internalistisch van karakter. Dat wil zeggen dat deze zich beperkt tot een beeld van wetenschap waarin de maatschappelijke context van onderzoek buiten beschouwing blijft. Om ook de maatschappelijke context in de analyse van een onderzoeksdomein te kunnen betrekken, hebben Hetebrij en Van Amersfoort (1988) aansluiting

gezocht bij het Fleck-Elias model van Harbers (1986). In dit wetenschaps-sociologische model worden wetenschapsinterne en wetenschaps-externe factoren onderscheiden: zowel ontwikkelingen op theoretisch of methodologisch vlak als de verhouding tussen wetenschap, beleid en politiek, zijn bepalend voor de wijze waarop een wetenschapsgebied zich ontwikkelt. In het Fleck-Elias model wordt kennisontwikkeling gekoppeld aan het bestaan van denkcollectieven. Hierin functioneren enerzijds 'denkstijl-experts' (de esoterische kring): de wetenschappers binnen een bepaald denkcollectief. Anderzijds behoren daartoe 'leken' (de exoterische kring): bijvoorbeeld beleidmakers, mensen in het onderwijsveld en subsidiegevers. Met behulp van een combinatie van het Fleck-Elias model en de drie-lagen-methodologie kan een aantal wetenschapstoestanden worden onderscheiden. In de ideale situatie bestaan er op een bepaald onderzoeksterrein meerdere researchprogramma's met een levendige discussie tussen de onderscheiden esoterische kringen (onderzoeksgroepen). Maar veel vaker is er in de sociale wetenschappen sprake van een situatie waarin tussen de verschillende onderzoeksgroepen bindingen ontbreken die het mogelijk maken elkaars wetenschappelijke kwaliteit te erkennen. Vaak functioneert op een bepaald onderzoeksdomein ook slechts één (potentieel) researchprogramma, zonder alternatieve programma's. In dit artikel zal de situatie op het onderzoeksterrein 'onderwijs en sekse' nader worden gekarakteriseerd in termen van de drie-lagen-methodologie.

1.2 Werkwijze

De methode van reconstructie van researchprogramma's is ontwikkeld met het oog op een gedetailleerde analyse van één onderzoek of een beperkt aantal onderzoeken (Hetebrij & Van Eerden, 1988; Monsma, 1987). Voor het beschrijven en analyseren van twaalf jaar onderzoek naar sekse-ongelijkheid in het onderwijs hebben we de methode van reconstructie van researchprogramma's op een globaler niveau gehanteerd. Nagegaan is in hoeverre er op de diverse onderzoeksthema's sprake is van een vruchtbare wisselwerking tussen empirisch onderzoek en theorievorming en in hoeverre er kennisgroei plaatsvindt. Daarbij hebben we in eerste instantie gezocht naar geëxpliciteerde

theoretische oriëntaties ten aanzien van onderwijs, sekse en de onderzoekbaarheid van het domein en naar expliciete en impliciete kennisidealen. Ook zijn we nagegaan in hoeverre in de onderzoeken op dit terrein de keuze van onderzoeksmethoden vanuit de theoretische oriëntatie wordt gestuurd.

In de trendstudie hebben we ons gericht op producten van onderzoek. Onderzoeksintenties zoals programmadocumenten, onderzoeksvorstellen enzovoorts zijn niet behandeld. Een uitzondering vormen de probleemverkenningen van het Instituut voor Onderzoek van het Onderwijs (SVO). Deze bevatten vaak een analyse van het gebied en vormen de basis voor de onderzoeken die in de periode daaropvolgend door SVO zijn aanbesteed. Verslagen en evaluaties van emancipatieprojecten in het onderwijs zijn, voor zover het geen wetenschappelijk onderzoek betreft, slechts globaal op trends besproken. We hebben ons voorts beperkt tot bibliografisch opvraagbare literatuur. Scripties en werkstukken die vallen onder de noemer 'grijze' literatuur, zijn alleen dan opgenomen wanneer ze een belangrijke rol in de discussie over sekse en onderwijs hebben gespeeld, bijvoorbeeld doordat ze als eerste een bepaald onderwerp of een bepaalde benadering onder de aandacht hebben gebracht. Naar artikelen hebben we alleen gezocht in (semi)wetenschappelijke tijdschriften op het gebied van vrouwenstudies en onderwijs¹.

De verzamelde literatuur is geordend onder een aantal thema's:

- onderwijskeuzen en schoolloopbanen,
- effecten van het onderwijsemancipatiebeleid,
- allochtone meisjes in het onderwijs,
- meisjesopleidingen,
- hoger onderwijs,
- volwassenenonderwijs,
- carrières van vrouwelijke onderwijsgeevenden,
- exacte vakken en technische richtingen, en
- leren, lesgeven en interactie in de klas, en groepeeringsvormen.

Uit de drie-lagen-methodologie zijn in de eerste plaats vragen afgeleid voor het beschrijven van de literatuur. Deze vragen corresponderen met de elementen van de drie-lagen-methodologie. Een drietal vragen heeft betrekking op de elementen wetenschapstraditie,

theoretische oriëntatie en onderzoeksmethoden. Het zoeken naar een eventueel expliciet geformuleerd kennisideaal gebeurt door na te gaan wat de vraagstelling van het onderzoek is en hoe deze wordt verantwoord. Omdat de voorwaarden waaronder onderzoek plaatsvindt (geldstromen, opdrachtgevers enzovoorts) voor een belangrijk deel bepalen of er ontwikkeling van researchprogramma's kan plaatsvinden, is een vraag naar deze voorwaarden toegevoegd. Op het niveau van empirisch onderzoek wordt ingegaan op de gehanteerde onderzoeksmethode en de verantwoording daarvan. Omdat het er in deze trendstudie om gaat een overzicht te geven van verricht onderzoek wordt ook afzonderlijk ingegaan op de onderzoeksresultaten. Ten slotte is een vraag toegevoegd over eventuele expliciete discussiepunten die in publikaties worden aangesneden, omdat juist discussies kunnen leiden tot explicitering van elementen van researchprogramma's.

Na een beschrijving en thematische ordening van de literatuur is per thema een analyse gemaakt van mogelijke aanzetten tot researchprogramma's. Daarbij hebben we de volgende criteria gehanteerd. In de eerste plaats moet er sprake zijn van een aantal opeenvolgende onderzoeken waarin *kennisgroei* geconstateerd kan worden. Deze onderzoeken moeten expliciet op elkaar voortbouwen. Er dient een *wisselwerking* te zijn tussen theorievorming en empirisch onderzoek, dat wil zeggen dat het empirische onderzoek theoriegestuurd is en mede gericht op de ontwikkeling van betere en meer omvattende theorieën.

2 Resultaten en conclusies

Bij wijze van voorbeeld wordt in deze paragraaf één van de onderzoeksthema's binnen het onderzoek naar onderwijs en sekse, namelijk het onderzoek naar onderwijskeuzen en schoolloopbanen, nader geanalyseerd. We gaan eerst kort in op de ontwikkelingen in het onderzoek naar seksespecifieke onderwijskeuzen en schoolloopbanen. Vervolgens komen de resultaten van onze reconstructie van het onderzoek op dit terrein in termen van researchprogramma's aan de orde.

Het vroege onderwijsmancipatie-onderzoek

De start van het onderzoek naar onderwijs en sekse-ongelijkheid kan worden gelokaliseerd in enerzijds het specifiek op sekse-ongelijkheid gerichte onderwijsmancipatie-onderzoek en anderzijds het schoolloopbaanonderzoek.

In de eerste literatuuronderzoeken op het gebied van onderwijs en sekse-ongelijkheid (Jungbluth, 1978; Jaarsma, 1979; Dekkers & Smeets, 1982; Veeken, Van Eck, Spetter & De Visch Eybergen, 1982; Jungbluth & Schotel-Kraetzer, 1982) zoeken de auteurs naar een definitie van de relatie tussen deze twee grootheden. Hoe draagt het onderwijs bij aan het voortbestaan van sekse-ongelijkheid? Op een aantal punten was men het eens. Alle auteurs wijzen in de eerste plaats op het belang van schoolexterne factoren zoals de maatschappelijke ongelijkheidsverhoudingen tussen de seksen, met name de seksespecifieke arbeidsdeling. Hierdoor worden meisjes geconfronteerd met een dubbel toekomstperspectief. Ook wijst men eenstemmig op de seksespecifieke socialisatie in de voorschoolse periode; leerlingen komen al gesocialiseerd op school. Men is het er over eens dat niet zozeer de capaciteiten van meisjes als wel hun interesses en toekomstverwachtingen het probleem vormen. Alle auteurs schrijven aan de school ook een eigen rol toe ten aanzien van sekse-ongelijkheid. Het onderwijs verdeelt de leerlingen op een seksespecifieke manier over vakken en richtingen. Bovendien geeft het onderwijs maatschappelijke waarden met betrekking tot het verschil tussen de seksen door.

Behalve deze overeenkomsten kwam in de eerste literatuurstudies een aantal discussiepunten over de conceptualisering van de problematiek van onderwijs en sekse aan het licht. Terwijl Jungbluth (1978) vooral de vrouwenrol binnen de traditionele arbeidsverdeling problematiseert, levert Jaarsma (1979) kritiek op de ongelijke sociale waardering die aan *beide* rollen is verbonden. Volgens de eerste auteur bestendigt het onderwijs de buiten de school bestaande sekse-ongelijkheid door teveel aan te sluiten bij de (onwenselijke) meisjesrol. Jaarsma stelt daarnaast dat het onderwijs eenzijdig is en dat vrouwelijke waarden er juist te weinig tot uitdrukking komen. Deze verschillende visies zijn exemplarisch voor een contro-

verse die parallellen heeft in zowel vrouwenstudies (het gelijkheid/verschil-dilemma (Aerts, 1986; Ten Dam & Volman, 1991)) als de onderwijssociologie (de deficit- versus de differentiehypothese (Van Calcar, 1986)). Jungbluth gaat uit van het bestaande onderwijs en ziet als probleem dat het onderwijs niet volgens het meritocratische ideaal functioneert. Volgens dit ideaal zouden verschillen in schoolloopbanen uitsluitend bepaald moeten worden door capaciteiten en individuele belangstelling en niet door kenmerken als sekse of etnische of sociaal-economische herkomst. Jaarsma pleit niet voor een beter functioneren van het bestaande onderwijs, maar voor een verbreding van onderwijsdoelen en -inhouden. Het onderwijs zou moeten bijdragen aan een brede ontplooiing van de persoonlijkheid. Dit zou met name ook meisjes ten goede komen, omdat het een integratie van meer vrouwelijke waarden in het onderwijs betreft.

Dekkers en Smeets (1982) en Veeken e.a. (1982) proberen een evenwicht tussen beide posities te vinden. In beide publikaties wordt gepleit voor onderwijs dat zowel meisjes in hogere onderwijsvormen terecht doet komen als sekserollen - ook die van jongens - ter discussie stelt. Gewezen wordt op de rol van schoolinterne factoren bij het ontstaan van onwenselijke verschillen in de loopbanen van meisjes en jongens. Daarnaast wordt het maatschappelijke verschil in waardering van activiteiten van vrouwen en mannen als probleem naar voren gebracht. Veeken e.a. leveren bovendien net als Jaarsma kritiek op de eenzijdige gerichtheid van het onderwijs op cognitieve vaardigheden.

Na het verschijnen van de eerste literatuurstudies spitst de aandacht in het onderzoek naar sekse en onderwijs in Nederland zich verder toe op de 'keuzeproblematiek'. Meer en meer wordt het probleem van onderwijs en sekse-ongelijkheid gedefinieerd als het probleem van de traditionele of rolbevestigende keuzen van meisjes. In de tweede helft van de jaren tachtig komt de keuze voor exacte vakken in het onderzoek centraal te staan (zie bijvoorbeeld de SVO-probleemverkenningen: Van Eck & Veeken, 1984; Clason & Van der Werf, 1986; Van der Werf & Clason, 1987; Meulenbeld & Van der Werf, 1988; Kuyper, 1990).

Schoolloopbaanonderzoek

Het onderzoek naar de school- en beroepsloopbanen van verschillende categorieën leerlingen nam in de jaren zeventig een vlucht. Had in het loopbaanonderzoek aanvankelijk de nadruk gelegen op de invloed van sociaal-economische achtergrond op (school)loopbanen (Bijvoorbeeld Van Heek, 1968; zie ook Dronkers, 1990), aan het eind van de jaren zeventig richtte de aandacht zich ook op sekseverschillen in de loopbanen. Verschillen in schoolloopbanen, bijvoorbeeld die van meisjes en jongens, worden als probleem gezien omdat ze een uitingsvorm zijn van de falende meritocratie, één van de invalshoeken die we ook in het vroege emancipatie-onderzoek zagen.

In het schoolloopbaanonderzoek naar sekse-ongelijkheid zijn verschillende vraagstellingen te onderscheiden. Aanvankelijk richtte de aandacht zich vooral op de vraag wáár, waarom en in welke mate meisjes gedurende hun schoolloopbaan een (*verticale*) *achterstand* oplopen. Dronkers en Jungbluth (1979) onderzochten op basis van een secundaire analyse van de gegevens van het 'Van jaar tot jaar'-onderzoek in hoeverre sprake was van sekseverschillen in schoolloopbanen in het primair en secundair onderwijs en met welke factoren eventuele verschillen samenhangen. Zij constateren dat sprake is van een onderwijsachterstand van meisjes in het secundair onderwijs. Deze hangt echter niet samen met individuele kenmerken als prestaties, beroepsinteressen of aspiraties, maar met het rolconflict dat bij meisjes in deze leeftijdsfase meer acuut wordt. Snoek (1981) stelt in dit verband dat dit rolconflict ertoe leidt dat de loopbanen van meisjes minder planmatig verlopen dan die van jongens; bij jongens zou de hoofdorïëntatie op het beroep gericht zijn terwijl bij meisjes andere motieven een belangrijker rol spelen. Aan het eind van de jaren zeventig werd nog geconstateerd dat meisjes een lager onderwijsniveau bereikten dan jongens. Deze achterstand is inmiddels verdwenen.

In het onderzoek wordt steeds meer ook de *beroepsloopbaan* betrokken. Verschillen in beroepsloopbaan blijken duidelijk seksspecifiek te zijn (Diederer, 1983). Diederer constateert voorts dat de grootte van het sekseverschil in bereikt beroepsniveau samenhangt met sociaal milieu. In hogere sociale milieus is minder

sprake van sekseverschillen in beroepsniveau dan in lagere milieus. In hogere milieus zou gemotiveerd afwijken van traditioneel vrouwelijk gedrag eerder getolereerd worden, aldus Diederer (1989).

Een derde type onderzoek richt zich op *veranderingen* in de verticale onderwijsachterstand van vrouwen (De Jong, Dronkers & Saris, 1982; Dronkers, 1991). Daartoe worden cohorten die op verschillende momenten in het onderwijs zijn ingestroomd met elkaar vergeleken. Men zoekt de verklaring van de geconstateerde veranderingen, namelijk het steeds verder afnemen van de verticale ongelijkheid, in allerlei onderwijs-externe factoren (de veranderende positie van vrouwen op de arbeidsmarkt, de tweede feministische golf enzovoorts). Deze verklaringen blijken echter niet afdoende (Bakker, Dronkers & Schijf, 1982; Dronkers, 1987, 1989).

In de loop van de jaren tachtig hebben meisjes niet langer een achterstand in de zin dat zij in het onderwijs een minder hoog eindniveau bereiken, maar zij verlaten het onderwijs wel met minder doorstroommogelijkheden en slechtere arbeidsmarktperspectieven (Bosker & Van der Velden, 1989). Het loopbaanonderzoek richt zich dan ook steeds meer op deze voortdurende *horizontale ongelijkheid*. De afgelopen jaren wordt daarbij vooral gezocht naar *school- en gezinskenmerken* die samenhangen met een meer of minder succesvolle schoolloopbaan van meisjes. Klink (1985) en Oosting (1986) onderzochten bijvoorbeeld welke school- en gezinsfactoren bepalend zijn voor de keuzen van meisjes binnen het mbo. Gezinsfactoren blijken in dit verband een belangrijker rol te spelen dan schoolfactoren. Bosker (1990) en Van der Velden (1991) onderzochten de invloed van schoolkenmerken respectievelijk sociale herkomst op de schoolloopbanen van leerlingen in het voortgezet onderwijs. Bosker spitst zijn onderzoek naar determinanten van de schoolloopbanen van leerlingen in het voortgezet onderwijs toe op de vraag waardoor onderwijsorganisaties zich kenmerken die meisjes (en leerlingen uit lagere milieus) met meer succes door het onderwijs loodsen. Schoolkenmerken die speciaal voor meisjes gunstig zijn, werden niet gevonden. Opvallend is vooral, dat een schoolbeleid gericht op roldoorbreking niet lijkt samen te han-

gen met meer succesvolle loopbanen van meisjes (Bosker, 1990). Van der Velden vindt dat selectieprocessen in het onderwijs bij jongens meer gebaseerd zijn op schoolprestaties, terwijl bij meisjes achtergrondkenmerken als sociale herkomst een belangrijker rol spelen. Verschillen in geslachtsrolsocialisatie in het gezin bleken hier niet samen te hangen met seksspecifieke verschillen in schoolloopbanen (Van der Velden, 1991).

Researchprogramma's betreffende keuzen en schoolloopbanen

De opdracht van het Ministerie van Onderwijs & Wetenschappen aan het eind van de jaren zeventig tot het verrichten van de drie literatuurstudies naar factoren die een rol spelen ten aanzien van de positie van meisjes in het onderwijs (Dekkers & Smeets, 1982; Jungbluth & Schotel-Kractzer, 1982; Veeken, e.a. 1982) lijkt op de aanzet voor een researchprogramma dat zich richt op het verklaren van verschillen in schoolkeuzen. Het ministerie wilde onderzocht hebben welke factoren samenhangen met het seksspecifiek verlopen van de schoolloopbanen in en na het voortgezet onderwijs. Verklaringen daarvoor zouden gezocht moeten worden in zowel het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs en wel in verschillen tussen jongens en meisjes in ontwikkelingen en leerprestaties, in groepsprocessen tussen leerlingen onderling, in interactie tussen leerkracht en leerling en in de wijze van aanbidding van de leerstof. Het ministerie definieerde dus de te bestuderen problematiek als 'de achterstand van meisjes' en als 'verschillen in loopbaan' en in 'vakkenkeuze' en zocht verklaringen in kenmerken van meisjes zelf en van het onderwijs op het niveau van de klassesituatie. De opdracht was echter inhoudelijk niet zodanig uitgewerkt dat deze aanzet uitgroeide tot een researchprogramma. Ook blijken de onderzoekers kritiek te hebben op de manier waarop het probleem door het ministerie geformuleerd was. Er is geen overeenstemming over de theoretische oriëntatie. De pleidooien van de kant van de onderzoekers voor aandacht voor schoolinterne mechanismen die sekseongelijkheid reproduceren, kunnen worden opgevat als een poging het programma bij te sturen.

Het kennisideaal binnen het onderwijs-

emancipatie-onderzoek richt zich in eerste instantie op het ontwikkelen van een theorie over de vraag hoe het onderwijs bijdraagt aan het voortbestaan van sekse-ongelijkheid. Men wilde dit proces verklaren. Dit ideaal spitte zich toe op het ontwikkelen van theorieën over de 'mechanismen' in het onderwijs die ertoe leiden dat jongens en meisjes verschillende keuzen maken. Voor zover leerlingfactoren in het onderzoek worden betrokken, betreft dit motivationele factoren (bijvoorbeeld toekomstoriëntatie), die verklaard kunnen worden uit de seksspecifieke socialisatie.

In het vroege emancipatie-onderzoek is geen sprake van een principiële keuze voor een bepaalde empirische basis of onderzoeksmethode. Er worden voornamelijk literatuurstudies verricht, als gevolg van de oriënterende fase waarin het onderzoek zich bevindt. In het empirisch onderzoek, dat zich in de tweede helft van de jaren tachtig steeds meer toespit op de problematiek van de exacte vakkenkeuze (zie bijvoorbeeld Kuyper & Meulenbeld, 1989; Van der Werf, 1988), is het gehanteerde kader een ander dan de oorspronkelijk geformuleerde theoretische oriëntatie. We komen daar later in deze paragraaf op terug.

Binnen de andere thema's vonden we overigens wel onderzoek waarin gewerkt wordt met vergelijkbare theoretische noties. In het onderzoek naar emancipatie in meisjesopleidingen werd het idee van reproductie van sekse-ongelijkheid via de school bijvoorbeeld verbonden met ideologietheorie en cultuuronderzoek (Bontius & De Korte, 1981; Bontius, 1984; Bontius, 1986). In sommige onderzoeken naar de volwasseneneducatie (bijvoorbeeld (Hoksbergen, Kleve & Van der Klooster, 1981) werd schooluitval van vrouwen benaderd als een uitingsvorm van maatschappelijke ongelijkheid, door het onderwijs gereproduceerd. Seksestereotypen in leermiddelen, leerkrachtverwachtingen en interactie in de klas zijn voorbeelden van ongelijkheidsreproducerende mechanismen die in onderzoek werden uitgewerkt (bijvoorbeeld Jungbluth, 1982; Veeken, 1983; Mottier, 1988; Van der Kley, 1983; Sterringa & Petit, 1989). Ook voor veel onderzoeken in de technische richtingen (bijvoorbeeld Laeven, 1984; Gunnink & Dekkers, 1987; Alting & Udo, 1990; Turkenburg & Maenhout, 1990) was de gedachte dat school-

interne mechanismen deze onderwijstypen voor meisjes ontoegankelijk en onaantrekkelijk maken, richtinggevend. Theoretische noties uit het researchprogramma dat gericht was op de reproductie van maatschappelijke ongelijkheid via schoolinterne mechanismen hebben zich dus binnen diverse onderzoeksthema's gemanifesteerd. De resultaten van de - in uitwerking onderling sterk verschillende - onderzoeken werden echter niet meer samengebracht en teruggekoppeld naar het theoretisch kader en er was geen sprake van elkaar opvolgende theorieën.

Zoals we hiervoor aangaven heeft het onderzoek naar schoolkeuzen zich in de tweede helft van de jaren tachtig toegespitst op de exacte-vakkenkeuze van meisjes. Dit onderzoek blijkt gebaseerd te zijn op een gemeenschappelijke theoretische oriëntatie. De positie van meisjes wordt gedefinieerd in termen van achterstand. Deze achterstand heeft betrekking op de mate waarin zij in verschillende fasen van hun schoolloopbaan exacte vakken en richtingen kiezen en de prestaties die zij leveren op die terreinen. Keuzen en prestaties worden daarbij in het algemeen opgevat als het product van opvattingen van leerlingen over vakken en de kansen die zij zichzelf geven om het vak met succes te kunnen volgen. Daarbij wordt gebruik gemaakt van de modellen van Parsons/Eccles (Eccles, 1987) en Fishbein en Ajzen (1975). Men veronderstelt dat het afwegingsproces van de leerling onder meer wordt beïnvloed door verschillende clusters van schoolinterne factoren. Zo wordt aandacht besteed aan opvattingen van de docenten (Van der Werf, Korf & Clason, 1984), de waarneming van de leerling van de opvattingen van docenten en het gedrag van docenten (Kuyper & van der Werf, 1987), de invloed van de inhoud van het onderwijs op interesse en het waargenomen nut van de exacte vakken (Jörg, Man in 't Veld, Wubbels & Verwey, 1990; Van der Werf, 1988; Alting & Pelgrum, 1990) en aan de invloed van schoolkenmerken in dit verband (Kristensen & Jenneskens, 1990). Binnen dit onderzoeksthema wordt met name gebruik gemaakt van grootschalige surveys en kwantitatieve onderzoeksmethoden. Het accent ligt op het zoeken naar samenhangen. Omdat de mechanismen waarlangs de schoolinterne factoren van invloed zijn op de elementen die in het

afwegingsproces een rol spelen, niet zelf onderwerp van onderzoek vormen, levert het onderzoek geen verklaringen voor de gevonden samenhangen. De drie lijnen (onderzoek naar de rol van de docent, de inhoud van het onderwijs en schoolkenmerken) hebben zich tot voor kort betrekkelijk los van elkaar ontwikkeld, ook al vertrekken ze vanuit vergelijkbare theoretische oriëntaties. Recent is echter een onderzoek gestart waarin de drie onderscheiden onderzoekslijnen geïntegreerd lijken te worden (Dekkers, 1991).

Binnen het schoolloopbaanonderzoek lijken de onderzoeken naar sekseverschillen onderdeel uit te maken van een omvattender researchprogramma. De theoretische oriëntatie problematiseert het niet-meritocratisch functioneren van het onderwijs en het programma richt zich op het ontwikkelen en toetsen van theorieën daaromtrent. Ten aanzien van sekse-ongelijkheid wordt achtereenvolgens een aantal theorieën getoetst die de afnemende onderwijsachterstand van vrouwen en vervolgens ook de blijvende horizontale ongelijkheid zouden kunnen verklaren.

Het kennisideaal in het schoolloopbaanonderzoek betreft theorieën die de samenhang tussen bepaalde condities en de mate waarin sekseverschillen optreden, beschrijven. Daarbij kan het gaan om condities die niet intrinsiek met sekse samenhangen, zoals milieu (de vraag luidt dan: in welk milieu treden meer of minder sekseverschillen op?). In andere onderzoeken gaat het om factoren die wél inhoudelijk verantwoordelijk worden geacht voor het ontstaan van sekseverschillen, bijvoorbeeld bepaalde schoolkenmerken. Deze theorieën betreffen niet, zoals in het emancipatie-onderzoek, de processen of mechanismen via welke deze factoren sekseverschillen tot stand brengen. Wel geeft de ideale theorie aan welke condities manipuleerbaar zijn, dat wil zeggen dat de verkregen inzichten ingezet moeten kunnen worden met het oog op verbetering van de schoolloopbanen van meisjes en leerlingen uit lagere milieus.

De keuze van de empirische basis of onderzoeksmethoden wordt in het schoolloopbaanonderzoek expliciet verantwoord. Om vragen met betrekking tot (veranderingen in) schoolloopbanen te beantwoorden, dient men bij een groep die varieert op een groot aantal variabe-

len, kwantitatieve gegevens te verzamelen. Deze groep moet groot genoeg zijn om over de diverse subgroepen betrouwbare uitspraken te kunnen doen. De voorkeur gaat hier uit naar (grootschalig) longitudinaal cohortonderzoek. Voor het onderzoek naar schoolkenmerken, dienen variabelen op het niveau van enerzijds de klas of de school en anderzijds de individuele leerling met elkaar in verband te worden gebracht. Hun onderlinge verhouding kan met behulp van multi-level analysetechnieken worden vastgesteld.

Het onderzoek naar de relatie tussen schoolkenmerken en schoolloopbanen, ofwel het effectieve-scholenonderzoek, vormt een researchprogramma dat zich sterk ontwikkelt. Er is sprake van specificering van theorieën en een toenemende onderbouwing daarvan met empirisch materiaal. Het betreft een aanzet tot een researchprogramma waarop men bij verschillende onderzoeksthema's voortbouwt. Dit 'algemene' onderwijskundige programma blijkt voor het onderzoek naar sekse-ongelijkheid veel aanknopingspunten te bieden. Zo is gezocht naar kenmerken van scholen die voor allochtone meisjes effectief zijn (Hüpscher-Post, 1990). Binnen het onderzoek naar exacte vakken zijn de kenmerken van scholen waar relatief veel en relatief weinig meisjes b-vakken in hun pakket kiezen in kaart gebracht (Dekkers, 1989; Kristensen & Jennekens, 1990). Ook zagen we onderzoek waarin de kenmerken van vrouwelijke leidinggevendenden werden bekeken tegen de achtergrond van effectief schoolleiderschap (Krüger, 1989). Er is binnen dit programma duidelijk sprake van kennisgroei en van elkaar opvolgende theorieën. Recentelijk breiden de theorieën zich ook uit naar de interactie van school- en gezinskenmerken als verklaring van (onder andere) sekseverschillen in schoolloopbanen (Van der Velden, 1991).

3 Discussie

Zoals we in paragraaf 1 hebben aangegeven, is de methode voor het reconstrueren van researchprogramma's tot nu toe vooral gebruikt voor het gedetailleerd analyseren van een beperkt aantal samenhangende onderzoeken (Zie bijv. Monsma, 1987). Daarbij baseert men zich op zowel analyse van onderzoeksproducten als

op bevraging van de onderzoekers. In de trendstudie 'Onderwijs en Sekse' is de methode gehanteerd in het kader van een (kwalitatieve) meta-analyse. Bij de reconstructie van het verrichte onderzoek hebben we ons voornamelijk gebaseerd op een analyse van schriftelijk materiaal; een probleem daarbij is dat is gebleken dat de onderzoekers in de verslaglegging van hun onderzoek in het algemeen weinig aandacht besteden aan het expliciteren van hun theoretische oriëntatie en het kennisideaal dat hun voor ogen staat. Ook wordt de keuze van de onderzoeksmethoden vaak niet vanuit de theoretische oriëntatie verantwoord. Bij de analyse moesten we ons dus baseren op meer of minder impliciete indicaties ten aanzien van de gehanteerde theoretische oriëntatie. Omdat het voorleggen van de resultaten van onze analyse van elk van de onderzoeken aan de betreffende onderzoekers gezien de omvang van het onderzoeksterrein ondoenlijk was, hebben we de resultaten van de analyses per onderzoeksthema voorgelegd aan één of enkele deskundigen op het betreffende terrein. Op basis van hun commentaar zijn de beschrijvingen en analyses bijgesteld. We concluderen dat de methode van reconstructie van researchprogramma's een bruikbaar instrument voor een meta-analyse is gebleken; zowel de onderzoeksresultaten als de ontwikkelingen in de in het onderzoek gehanteerde uitgangspunten, onderzoeksmethoden en vraagstellingen zijn in beeld gebracht. Met behulp van de gebruikte methode kon de structuur van het verrichte onderzoek zichtbaar worden gemaakt.

Bij wijze van afsluiting zetten we de stap van reconstructie naar 'constructie': welke ontwikkelingsmogelijkheden zijn er in het onderzoek naar onderwijs en sekse volgens de drielagen-methodologie? Op basis van onze analyse komen we tot de volgende voorstellen voor uitwerking en explicitering van elementen van de besproken (potentiële) researchprogramma's. We constateerden dat er sprake is geweest van een aanzet tot een researchprogramma naar de rol van schoolinterne mechanismen bij de reproductie van seksongelijkheid. Inmiddels is er nog steeds weinig bekend over de werking van dergelijke mechanismen. De aandacht is verschoven in de richting van de kenmerken van scholen die samen-

hangen met kenmerken van de schoolloopbanen van meisjes en jongens. De mechanismen die achter deze samenhangen schuilgaan zouden opnieuw object van onderzoek kunnen worden, bijvoorbeeld: welke processen op leerling-, klas- en schoolniveau kunnen begrijpelijk maken dat een prestatiegericht klimaat gunstig is voor de schoolloopbanen van meisjes? De controverse over de vraag of dergelijke mechanismen gezocht moeten worden in de richting van teveel bij de meisjesrol aansluiten of juist in de richting van het ontbreken van herkenningmogelijkheden voor meisjes in de op school aangeboden kennis en aangeboorde kwaliteiten, is noch op theoretisch niveau, noch op basis van empirisch onderzoek uitgevochten.

Het onderzoek naar de relatie tussen schoolkenmerken en het verloop van schoolloopbanen bevat mogelijkheden voor het specificeren van theorieën over kenmerken op schoolniveau naar theorieën over de classesituatie; dat is immers de plaats waar de leerlingen het meest direct beïnvloed worden. Ook kunnen op dit niveau wellicht verklaringen worden gezocht voor de gevonden samenhangen of voor het niet vinden van samenhangen tussen schoolkenmerken en het verloop van de schoolloopbanen van leerlingen. Theoretisch onderzoek zou kunnen bijdragen aan het ontwikkelen van dat deel van de theoretische oriëntatie dat betrekking heeft op sekseverschillen.

Het dubbele toekomstperspectief van meisjes, dat gezien wordt als een produkt van de seksespecifieke socialisatie, functioneert in veel onderzoeken als verklarend begrip. Er is echter geen systematische theorievorming rond de ontwikkeling van seksespecifieke toekomstperspectieven. Hiertoe zouden algemeen-psychologische theorieën over toekomstperspectieven gespecificeerd kunnen worden met het oog op sekseverschillen.

Het onderzoek naar meisjes en wiskunde en exacte vakken kan worden opgevat als aanzet tot een researchprogramma. Er is een onderscheid aangebracht tussen drie onderzoeklijnen: onderzoek naar de rol van respectievelijk de docent, de inhoud van het onderwijs en schoolkenmerken. Deze lijnen hebben vergelijkbare theoretische oriëntaties en gebruiken soms dezelfde theorieën, maar hebben zich betrekkelijk los van elkaar ontwikkeld. Door

middel van een gedetailleerder reconstructie zou kunnen worden nagegaan of inderdaad sprake is van één programma. We zien in het onderzoek op dit terrein een sterk accent op het zoeken naar samenhangen; er wordt weinig verklaard. Zo wordt bijvoorbeeld de hypothese dat de sekse van docenten exacte vakken van invloed is op de keuzen en prestaties van meisjes op basis van empirisch onderzoek verworpen zonder dat dit vanuit de theorie wordt verklaard. Toch hebben de onderzoekers zelf aanzetten vanuit de leerpsychologie naar voren gebracht die zouden kunnen verklaren, in welke gevallen de sekse van de docent wel van invloed zou kunnen zijn op keuzen en prestaties en welke intermedierende variabelen daarbij een rol zouden kunnen spelen. Deze theorieën zijn echter niet ingebracht in de theoretische oriëntatie en zijn niet verder empirisch onderzocht. Ook de onderzoekslijn die zich richt op de inhoud van exacte vakken kan verder worden uitgebouwd door te zoeken naar processen die zich afspelen bij leerlingen onder invloed van de inhoud van het onderwijs: wat is bijvoorbeeld het effect van de didactiek en de methode op de beeldvorming rond het vak en het zelfvertrouwen van de leerling? De onderzoekslijn die de relatie tussen schoolkenmerken en de keuzen en prestaties van leerlingen met betrekking tot wiskunde en exacte vakken onderzoekt, zou zich verder kunnen ontwikkelen door nader onderzoek te wijden aan mechanismen die de gevonden samenhangen kunnen verklaren. Een manier om het onderzoek op dit terrein verder te ontwikkelen is aan de hand van het model van Parsons/Eccles na te gaan welke elementen in het onderzoek weinig of geen aandacht hebben gekregen. Vanuit een theoretische oriëntatie kunnen zo systematisch nieuwe theorieën worden ontwikkeld en ingepast die leiden tot kennisgroei.

Noot

- 1 Voor een gedetailleerde verantwoording van de selectie van relevante literatuur verwijzen we naar blz. 19 t/m 22 van de trendstudie (Ten Dam, Van Eck & Volman, 1992).

Literatuur

- Aerts, M. (1986). Gewoon hetzelfde of nu eenmaal anders? Een feministisch dilemma. *Te Elfder Ure*, 29(39), 4-13.
- Alting, A., & Udo, S. (1990). De houding van MTS-docenten tegenover vrouwelijke leerlingen. *Tijdschrift voor Onderwijswetenschappen*, 20, 185-196.
- Alting, A., & Pelgrum, H. (1990). SSS-ers in science. In E. van Eck & M. Volman (red.), *Determinanten van seksespecifieke keuzen en prestaties*. Amsterdam: SPCP.
- Bakker, B., Dronkers, J., & Schijf, H. (1982). Veranderingen in individuele schoolloopbanen tussen 1959 en 1977 in de stad Groningen. *Mens en Maatschappij*, 57, 253-266.
- Bontius, I., & Korte, S. de (1981). *Meisjes in opleiding voor een verzorgend beroep; een verkennend onderzoek naar de achterstelling van meisjes in het onderwijs in relatie tot de mogelijkheden voor vrouwenemancipatie*. Nijmegen: ITS.
- Bontius, I. (1984). Opleiden tot verzorgen. *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 5(1), 56-71.
- Bontius, I. (1986). Naar een theorie over beroepsocialisatie van vrouwen. *Pedagogische Studiën*, 63, 315-326.
- Bosker, R. J., & Velden, R. K. W. van der (1989). Studieperspectieven in het onderwijs: differentiële schooleffecten op milieu- en seksespecifieke vakkenpakketkeuzes. In P. Vogel (red.), *De school: keuzen en kansen. Onderwijssociologische studies* (pp. 119-139). Muiderberg: Coutinho.
- Bosker, R. (1990). *Extra kansen dankzij de school? Het differentieel effect van schoolkenmerken op schoolloopbanen in het voortgezet onderwijs voor lager versus hoger milieu en jongens versus meisjes*. Nijmegen: ITS.
- Calcar, C. van (1986) *Een ambigue verwijzing* (Inaugurele rede). Amsterdam: SCO.
- Clason, C. E., Werf, M. P. C. van der, m.m.v. Jongasma, D. M. (1986). *Onderwijs, emancipatie en onderzoek: tweede probleemverkenning ten behoeve van de programmering van onderzoek*. Groningen / Den Haag: Rijksuniversiteit Groningen / RION/SVO.
- Dam, G. ten, & Volman, M. (1991). Conceptualizing gender differences in educational research: The case of the Netherlands. *British Journal of Sociology of Education*, 12(3), 309-321.

- Dam, G. ten, Eck, E. van, & Volman, M. (1992). *Onderwijs en sekse. Een verkenning van researchprogramma's*. 's-Gravenhage: DCE/STEO.
- Dekkers, H., & Smeets, M. (1982). *Sekse-ongelijkheid op school 1; eigenschappen en leerprestaties van meisjes*. Nijmegen: ITS.
- Dekkers, H. (1989). *Emancipatiebeleid op schoolniveau, verslag van fase 1*. Interne notitie. Nijmegen: ITS.
- Dekkers, H. (1991). Toekomstperspectief, prestaties en voorgenomen vakkenkeuze van brugklasleerlingen. In J. Dronkers, G. W. Meijnen & H. Dekkers (red.), *Onderwijs en samenleving, Onderwijsresearchdagen '91*. (pp. 257-268). Amsterdam: SCO.
- Diederer, J. (1983). *Van jaar tot jaar, derde fase; de keuze van een beroep, onderzoek naar de school- en beroepsloopbaan en naar betekenis van beroepsarbeid van jongens en meisjes die in 1965 het lager onderwijs verlieten*. Nijmegen: ITS.
- Diederer, J. (1989). *Meer of minder gelijk. Over sexverschillen in loopbaan en beroepskeuze en over de gedeeltelijke conditionering van die sexverschillen door sociaal milieu en schoolprestatie*. Nijmegen: ITS.
- Dronkers, J., & Jungbluth, M. (1979). Schoolloopbanen en geslacht; de invloed van geslacht op de schoolloopbaan van het Nederlands primair en secundair onderwijs. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 6(1), 6-50.
- Dronkers, J. (1987). Een empirisch onderzoek naar de effecten van betaalde beroepsarbeid door vrouwen op de schoolloopbaan van hun kinderen. *Pedagogische Studiën*, 64, 277-284.
- Dronkers, J. (1989). Schoolkenmerken en individuele prestaties. In P. Vogel, G. Berghenegouwen, H. Kleijer, G. W. Meijnen & A. A. Wesselingh (red.), *De school: keuzen en kansen. Onderwijssociologische studies* (pp. 60-77). Muiderberg: Coutinho.
- Dronkers, J. (1990). *De opbrengst van schoolloopbaanonderzoek; een terugblik op een decennium en een voorschouw op het volgende, working papers 42*. Tilburg: Vakgroep Sociologie, Katholieke Universiteit Brabant.
- Dronkers, J. (1991). Verbeterden de loopbanen in het voortgezet onderwijs van meisjes door de mammoetwet of door veranderingen in het gezin? *Pedagogische Studiën*, 68, 125-138.
- Eccles, J.S. (1987). Gender roles and women's achievement-related decisions. *Psychology of Women Quarterly*, 2, 135-172.
- Eck, E. van, & Veeken, L. (1984). *Soms denk je, ik stop ermee. Verkenkende studie op het terrein van emancipatie t.b.v. de programmering van onderwijsonderzoek*. Amsterdam: SVO/SCO.
- Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention and behavior; an introduction to theory and research*. Reading MA: Addison Wesley.
- Groot, A. D. de (1961). *Methodologie*. 's Gravenhage: Mouton & Co.
- Gunnink, J. W., & Dekkers, H. (1987). *Emancipatie-doelen in het KMBO*. Nijmegen: ITS.
- Harbers, H. (1986). *Sociale wetenschappen en hun speelruimte*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Heek, F. van (1968). *Het verborgen talent; milieu, schoolkeuze en schoolgeschiktheid*. Meppel: Boom.
- Hetebrij, M. (1983). *De ontwikkeling van researchprogramma's als methodisch probleem*. Amsterdam: VU Boekhandel/Uitgeverij.
- Hetebrij, M., & Amersfoort, J. P. M. van (1988). *Kwantitwijzer. Een researchprogramma in haar context*. Utrecht: ISOR.
- Hetebrij, M., & Eerden, H. A. A. van (1988). *Kwantitwijzer. De geschiedenis van een researchprogramma. Verslag van een reconstructie*. Utrecht: ISOR.
- Hetebrij, M., & Nijsen, A. J. (1986). De reconstructie van onderzoeksprogramma's: een instrument voor inhoudelijke programmering. In M. Hetebrij & A. J. Nijsen (red.), *Researchprogramma's en beleidsonderzoek, een primair inhoudelijk probleem* (pp. 15-38). Amsterdam: SISWO.
- Hoksbergen, R., Kleve, H., & Klooster, M. van der (1981). *Studiestaken in het dag- en avondonderwijs voor volwassenen*. Utrecht: Rijksuniversiteit Utrecht PAW.
- Hüpscher-Post, A. D. (1990). *De éne school is de andere niet; Allochtone meisjes in het voortgezet onderwijs*. De Lier: Academisch Boeken Centrum.
- Jaarsma, R. (1979). *Gelijke kansen? Over onderwijs voor meisjes en vrouwen*. Amsterdam: UvA, Kohnstamm Instituut/Van Gennep.
- Jong, U. de, Dronkers, J., & Saris, W. (1982). Veranderingen in schoolloopbanen tussen 1965 en 1977. *Mens en maatschappij*, 57, 26-54.
- Jörg, T., Man in 't Veld, M., Wubbels, Th., & Verwey, P. (1990). *Oorzaken van de geringe populariteit van natuurkunde als examenvak bij meisjes in het AVO*. Eindverslag SVO-project 6596. (2e verbeterde versie). Utrecht: Vakgroep Natuurkunde Didactiek van de Rijksuniversiteit Utrecht.

- Jungbluth, P. (1978). *Van traditionele meisjespedagogiek tot roldoorbrekend onderwijs*. Nijmegen: ITS.
- Jungbluth, P. (1982). *Docenten over onderwijs aan meisjes; positieve discriminatie met een dubbele bodem*. Nijmegen: ITS.
- Jungbluth, P., & Schotel-Kraetzer, S. (1982). *Seksongelijkheid op school: II. Onderwijsinrichting en onderwijsbeleid*. Nijmegen: ITS.
- Kley, P. van der (1983). *Zeg na, jij! Over regels, patronen, beurten, selectie en reproductie in het lager onderwijs*. Purmerend: Muusses.
- Klink, A. (1985). *Schoolkeuzes van meisjes in het middelbaar beroepsonderwijs. Een schoolloopbaanvergelijking*. Groningen: Wetenschapswinkel/Sociologisch Instituut/Rijksuniversiteit Groningen.
- Kristensen, D., & Jenneskens, A. (1990). *Emancipatiebeleid op scholen: meisjes en exacte vakken*. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Krüger, M. L. (1989). Female and male school leadership and school effectiveness in secondary education. In J.T. Voorbach & L.G.M. Prick (Eds.), *Teacher Education 5; Research and developments on teacher education in the Netherlands* (pp. 125-141). Den Haag: SVO.
- Kuyper, H., & Werf, M. P. C. van der, m.m.v. Clason, C. E., Hoenderdal, A. van 't, Jongsma, D. M., Kamphorst, J., Korf, J., & Otten, W. (1987). *De invloed van het gedrag van docenten op de prestaties in, keuze van en attitudes ten opzichte van wis-kunde door meisjes in het AVO/VWO*. Verslag van fase 1. Groningen: RION.
- Kuyper, H., & Meulenbeld, J. (1989). *De invloed van het gedrag van docenten op de prestaties in, keuze van en attitudes ten opzichte van wis-kunde door meisjes in het AVO/VWO*. Verslag van fase 1 en 2. Deelrapport I: Jaar voor de keuze → jaar van de keuze. Groningen: RION.
- Kuyper, H., m.m.v. Snippe, J., & Werf, M. P. C. van der (1990). *Probleemverkenning Emancipatie 1990*. 's-Gravenhage: SVO.
- Laeven, L. (1984). *Meisjes in jongens-?opleidingen*. 's-Hertogenbosch: PCBB.
- Lakatos, I. (1970). Falsification and the methodology of scientific research programmes. In I. Lakatos & A. Musgrave (Eds.), *Criticism and the growth of knowledge*. London: Cambridge University Press.
- Laudan, L. (1977). *Progress and its problems*. Berkeley: University of California Press.
- Meulenbeld, J., & Werf, M. P. C. van der (1988). *Vierde probleemverkenning ten behoeve van de SVO-programmalijn 'emancipatie'*. 's-Gravenhage: SVO.
- Monsma, G. (1987). *Een researchprogramma in de praktijk. Een reconstructie-onderzoek naar researchprogramma's in het minderhedenonderzoek in Nederland*. Amsterdam: SCO.
- Mottier, I. (1988). *Emancipatie aspecten in schoolboeken. Het ontwerpen van richtlijnen voor natuurkunde, techniek, geschiedenis en taal*. (dissertatie). Technische Universiteit Eindhoven), z.p.:z.u.
- Oosting, D. (1986). *Schoolkeuzes van meisjes in het middelbaar beroepsonderwijs. De invloed van structurele en kulturele gezinskenmerken*. Groningen: Wetenschapswinkel / Sociologisch Instituut / Rijksuniversiteit Groningen.
- Snoek, K. (1981). De schoolloopbaan van meisjes in het sekundair onderwijs. In R. Jaarsma (red.), *Vrouwen en Onderwijs; bijdrage tot de Onderwijsresearchdagen 1980* (pp. 172-186). Den Haag: SVO-reeks 43, SVO/Staatsuitgeverij.
- Sterringa, B., & Petit, C. A. M. (1989). *Seksespecifieke interactie in de onderwijsleersituatie*. Eindverslag. Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen, IMV.
- Turkenburg, M., & Maenhout, J. (1990). *De positie van meisjes en jonge vrouwen in het informatica-onderwijs*. 's-Gravenhage: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Veeken, L., m.m.v. Eck, E. van, Spetter, J., Visch Eybergen, A. de (1982). *Kiezen en delen, factoren in het onderwijs die van invloed zijn op de onderwijskeuzes van meisjes*. Amsterdam: SCO.
- Veeken, L. (1983). *Naar een analysemethode van het kwantificeren van waarde-oordelen in leerboeken: een voorstudie*. Amsterdam: SCO.
- Velden, R. van der (1991). *Sociale herkomst en schoolsucces*. Groningen: RION.
- Werf, M. P. C. van der, Korf, J., & Clason, C. (1984). *De invloed van docenten op de keuze van wis- en natuurkunde door meisjes in het AVO/VWO*. Groningen: RION.
- Werf, M. P. C. van der, & Clason, C. (1987). *Onderwijs, emancipatie en evaluatie, derde probleemverkenning ten behoeve van de SVO-programmalijn emancipatie*. 's-Gravenhage: SVO.
- Werf, M. P. C. van der (1988). *Meisjes en wis-kunde; het HEWET-project*. Eindrapport. Groningen: RION.

Auteurs

E. van Eck is programmaleider van de programmagroep Onderwijs, Cultuur en Ongelijkheid van het SCO-Kohnstamm Instituut voor Onderzoek van Opvoeding en Onderwijs van de Faculteit der Pedagogische en Onderwijskundige Wetenschappen van de Universiteit van Amsterdam.

G. ten Dam is universitair hoofddocent aan het ILO (Instituut voor de Lerarenopleiding) van de Universiteit van Amsterdam.

M. Volman is onderwijsonderzoeker bij de programmagroep Onderwijs, Cultuur en Ongelijkheid van het SCO-Kohnstamm Instituut voor Onderzoek van Opvoeding en Onderwijs van de Faculteit der Pedagogische en Onderwijskundige Wetenschappen van de Universiteit van Amsterdam.

Adressen: SCO-Kohnstamm Instituut, Grote Bickersstraat 72, 1013 KS Amsterdam

Instituut voor de Lerarenopleiding, Herengracht 256, 1016 BV Amsterdam

Abstract

Reconstruction of research programmes as qualitative meta analysis; the research field education and gender inequality

E. van Eck, G. ten Dam, M. Volman. Pedagogische Studiën, 1992, 69, 453-465.

This article is about an analysis of the research field 'Education and gender inequality' which was carried out with the help of the meta analytical research method, the 'reconstruction of research programmes'. One of the research subfields, educational choices and educational careers, is dealt with in more detail. A few research programmes or the beginnings thereof can be identified within this research theme. The beginnings of a research programme evident in early emancipation research does not appear to have developed further. In the more recent line of research on choices and achievements in relation to science and mathematics, however, the beginnings of a research programme are apparent with potential for further development. In addition, we have also identified a research programme em-

bedded in the research programme on educational careers which profits from the strength of that programme. Lastly, on the basis of our analysis we point out possibilities for the further development of the research subfield 'Gender specific educational choices and educational careers'.